

ИСТОРИЧЕСКИЯТ АРХИВ НА КОНГРЕГАЦИЯТА ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ВЯРАТА (ПРОПАГАНДА ФИДЕ) – ОСНОВАВАНЕ, ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И ДОКУМЕНТИ ЗА БЪЛГАРИТЕ ЗА ПЕРИОДА XVII-XIX ВЕК

Статията е по проект на ФНИ на Софийски университет „Св.
Климент Охридски“ 80-10-164/04.06.2025

Радослав Спасов/Антония Павлова

В статията ще се разгледа накратко основаването, историческото развитие и фондовете с документите за българите в Archivio Storico “De Propaganda fide” (Исторически архив на Пропандата за разпространение на вярата – по нататък „Пропандата фиде“), който е един от най-известните в света, а в него се съхраняват и голям брой документи, които се отнасят за нашите земи под османска власт за периода XVII-XIX в. Въпреки че част от тези исторически извори са намерени и проучени от наши и чужди изследователи, то все още могат да се потърсят и публикуват данни, които да осветлят малко познати на специалистите моменти от родното минало.¹

В рамките на научното съобщение ще се представят основните фондове, където се пазят свидетелства за родното минало през разглеждания период от време, но без да претендираме за изчерпателност по темата.

За щастие историческите извори на италиански език, които съдържат сведения за българите по време на османското владичество през последните години започват все повече да се използват, а в тях има още много информация, която ще даде

¹ Doi. <http://www.archivioscopropaganda.va/content/archivioscopropagandafide/it/archivio-storico.html>

допълнителен ракурс на познание за тази част от нашето минало, допълвайки публикуваните до този момент изследвания.

Фондове, съхранявани в „Пропаганда фиде“ са проучвани от нашите изтъкнати учени още в края на XIX и през XX век. Част от документите са копирани и са изпратени в български институции, сред които Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Държавна агенция „Архиви“, Научен архив при Института за исторически изследвания и др. Все още обаче остават огромен по обем извори, които не са проучени, а тяхната дигитализация ще даде възможност на настоящите и бъдещи учени да работят с тях.

Ватиканските архиви имат вековни традиции за обработка и съхранение на документи, които са от времената на Античността и Средновековието, както и от модерната епоха.²

В тази връзка тази е необходимо да се посочи, че традицията се запазва и в нашата съвременност, а отражението на италианската светска и духовна (католическа) и неолатиноезична (като общо понятие) историография през XVI, XVII, XVIII и особено през XIX в. е твърде голямо. През вековете чрез духовниците, политиците и пътешествениците от Апенините българската тема става обект на интерес, а този факт може да се обясни с постоянния интерес на различни слоеве от италианските интелектуални кръгове към родната проблематика.³

Различни техни публикации също могат да бъдат използвани като информация при представянето на родната история, защото освен данните, касаещи предишните векове, има и такива, които се отнасят за периода от XVII до XIX в. Това може да подпомогне всеки изследовател, който проучва тези аспекти от взаимодействието между българи и италианци през разглеждания период от време.

Голям брой документи се намират в архивните хранилища на Католическата църква, които осъществяват своята дейност в

² Дуйчев, Ив. Лекции по архивистика. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 44

³ Цанев, Д. Българската история в трудовете на италиански книжовници през XVIII-XIX в. – В: Първи международен конгрес по българистика. Втора национална школа на младите историци. Ч.1. София: БАН, 1989, с.69

българските земи под османска власт, както и след Освобождението (1878), а огромна част от исторически извори се съхраняват в Историческия архив на „Пропаганда фиде“.⁴

Тук трябва да се отчете фактът, че още в хода на католическата пропаганда през седемнадесетото столетие, от българските земи под османска власт започват да се изпращат към Ватикана множество документи, а в тях се съдържа много информация за дейността на мисионерите, политическата обстановка, бита на местното население и др.

При създаването архивните институции на Католическата църква трябва да се отбележи, че те са обособени благодарение на дейността на различни папи и тук ще разгледаме накратко хронологическия принцип на тяхното създаване.

С решение на Николай V (1447-1455) всички документи от неговата канцелария започват събират в библиотека. Той позволява ръкописите да могат да бъдат ползвани и от учени, като за нуждите на изследователите е създадена и читалня. С папска була на Сикст IV (1471-1484) е основана Ватиканската апостолическа библиотека на 15 юли 1475 г., като в документа е отбелязано, че книгохранилището трябва да служи едновременно на църквата и изследователите. Структура на институцията е създадена по модела на манастирските такива, които по това време са свързани със средновековните университети. При понтификата на Павел VI (1605-1621) от библиотеката е отделен архива, в който вече се съхраняват и епископски документи.⁵

Необходимо е да се посочи, че мисионерската дейност на Папството през шестнадесети и началото на седемнадесети век, зависи от няколкото католически монарси в Западна Европа и тяхното желание да поемат издръжката на духовниците в различни части на света. Това предполага, че клириците биха могли да бъдат агенти на своите родни страни в замяна на това покровителство, а религиозните дела на една държава могат да се разглеждат от

⁴ Спасов, Р. Италиански документални свидетелства за българите през XIX в. – архивохранилища в Италия и България. – В: *Архивен преглед*, кн.2, 2016, с. 119

⁵ Нейкова, А. Архиви и общество. София: Софи-Р, 2007, с.142

друга страна или орден като на евентуален съперник, а не като на реален сътрудник в общо начинание.

Всъщност идеята на Ватикана за евангелизация на народите е още по-ранна. След 1400 г. Рамон Лул от Каталония предлага да се основе мисионерски център в Рим, защото по-този начин по-лесно ще се разпространяват идеите на църквата. По време на великите географски открития под покровителството на кралете на Португалия и Испания възниква въпросът за координацията при покръстването на населението в Новия свят. Папа Пий V (1566-1572) създава специална конгрегация за църковните дела в немските земи и другите страни с протестантско влияние. Крал Филип II (1556-1598) обаче не толерира кардиналска намеса в делата на неговата империя, което се отразява неблагоприятно и върху делата в Германия. Била сформирана от комисия от кардинали за мисиите в Западна Индия, която била по-успешна от тази в немските земи.⁶

За Ватиканската политика централизацията на мисионерската дейност под обща конгрегация, която да се отчита директно на папата е била крайно необходима и за тази цел по време на краткия понтификат на Григорий XV (1621–1623) г. с була от 14 януари 1622 г. е създадена Свещената конгрегация за разпространението на вярата (обикновено наричана „Пропаганда Фиде“, за да улесни изписването на заглавието ѝ). По конституция и структура тя се превръща в една от най-ефективните органи за организиране на духовния живот от съвременна гледна точка. По правило в териториите на мисионерска дейност, в които липсват местни епископи, то те са поставени под управлението на „Пропаганда фиде“, така че всички османски територии, с изключение на Албания и гръцките острови, попадат под нейна юрисдикция.⁷

Още в началото се налага да се създаде архив, а първите години тази дейност на „Пропаганда фиде“ била ръководено от компетентния секретар монсенъор Франческо Инголи (1622-1649),

⁶ Metzler, J. Inventory of the Historical Archives. Pontificia Universitas Urbaniana. Rome, 1983, p. 11-18

⁷ Frazee, Ch. Catholics and sultans: The Church and Ottoman empire 1453-1923. Cambridge University Press, 1983. Doi <https://www.cambridge.org/core/books/abs/catholics-and-sultans/missions-come-under-the-congregation-for-the-propagation-of-the-faith/074E733A2FFE86406646E5AFC5FFD804>

който събирал всички документи, свързани с дейността на мисионерите: доклади, писма, регистри, копия на писма, инструкции, декрети, а това е на практика цялата дейност осъществяван от духовниците в техните ежедневни дейности. Това не била единствената цел при архивирането, но и да се подготвят историческите извори за бъдещи изследвания.⁸

Колекциите в Историческия архив отговарят на практика на административното деление на „Пропаганда фиде“ и тук ще представим накратко тези, които са свързани с българските земи. Фондът *Scritture originali Riferite Nelle Congregazioni Generali* се състои от набор от документи, които са свързани с писма и мемоари на епископи и мисионери, синодални актове, визити и др. от 1622 г. до 1892 г., които съдържат 1044 тома, разделени в две серии. Първата съдържа 417 тома и е за периода от 1622 г. до 1668 г. Втората е съставена от 627 тома и се отнася за времето от 1689 г. до 1892 г. Томовете, в които има информация за българските земи са подредени по номера, а срещу тях са съответните години: 60 – 1642 г., 63 – 1640 г., 124 – 1640 г., 125 – 1641 г., 127 – 1644 г., 158 – 1638 г., 176 – 1647 г.; 178 -1648 г.; 179 – 1643 г.; 219 – 1648; за том 220 – няма посочена година; 268 – 1637 г.⁹

Другият фонд е *Scritture Riferite nei Congressi* също има важна историческа стойност, защото съдържа документи, отнасящи се до ежедневието на мисионерите и тяхната дейност на място с техните пасоми.

Тук първата серия документи са разделени по географски принцип. Те се отнасят за българските земи и са обособени на две части. Първата е озаглавена „Българи“, съдържащата два тома, които са свързани с акта на унията през 1860 г. и се отнасят за периода 1861-1862 г. Втората е „България и Влахия“ и се отнася до католическите мисии в териториите, населени с българи. Това са 16 тома, които се отнасят за следните години: том 1 – от 1638 г. до 1699 г.; том 2 – от 1700 г. до 1727 г.; том 3 – от 1728 г. до 1740 г.;

⁸ Doi. <http://www.archivistoricopropaganda.va/content/archivistoricopropagandafide/it/archivio-storico/cenni-storici.html>

⁹ Doi. <http://www.archivistoricopropaganda.va/content/archivistoricopropagandafide/it/archivio-storico/fondi-archivistici.html>

том 4 – от 1741 г. до 1760 г.; том 5 – от 1761 г. до 1768 г.; том 6 – от 1769 до 1777 г.; том 7 – от 1778 г. до 1797 г.; том 8 – от 1798 г. до 1815 г.; том 9 – от 1816 г. до 1822 г.; том 10 – от 1823 г. до 1830 г.; том 11 – от 1831 г. до 1845 г.; том 12 – от 1846 г. до 1858 г.; том 13 – от 1859 г. до 1864 г.; том 14 – от 1865 г. – 1874 г.; том 15 – от 1875 г. до 1873 г. и том 16 – от 1884 г. до 1892 г.¹⁰

Втората серия са документи, които се отнасят до вътрешното управление на ведомството.

Част от фондовете на Католическа никополска епархия и Софийско-пловдивската епархия се съхраняват и в някои от българските хранилища, а също така се пазят в Библиотека Ватикана, различните католически ордени и др. Архивни документи се намират във фондовете на дирекциите „Регионален държавен архив“ - Велико Търново, Пловдив, София и Варна. Те могат да бъдат обработени като отделни фондове на католическите епархии или като отделни архивни единици във фондовете на други институции като например православните църковно-народни общини, отделни дейци от периода на Българското възраждане, чужди дипломати и др., с които католическите духовници поддържат контакти.

Това е особено важно за бъдещите изследвания за българите католици за периода от XVII до XIX в., защото историческите извори, които са копия на тези в „Пропаганда фиде“ могат да бъдат открити в различни архивохранилища и в нашата страна.¹¹

Документите, които се съхраняват в тях не са само на италиански език, но също така на латински, френски, немски и други езици, които налага тяхното владение от страна изследователите.

През последните години все по-активно се публикуват католически документи за българските земи за периода XVII-XVIII век. Такив пример е случаят с писмата на католическия епископ на Никополска епархия Павел Дуванлията (1773/4-1804), които се

¹⁰ Ibidem

¹¹ Станчев, Кр. Някои уточнения относно историографските съчинения на Петър Богдан Бакшич.- В: *Paleobulgarica/Старобългаристика*, XXII, 1998, 2, стр. 128-132

съхраняват в архива на „Пропаганда Фиде.“ Те бяха намерени и обнародвани на италиански език от мисионера в Белене отец Паоло Кортези. На български език бяха преведени от професор Красимир Станчев и включени в поредицата „Архивите говорят“ под том № 73 на Държавна агенция „Архиви“, издадени през 2024 г. – „Епистоларното наследство на Павел Дуванлията (Гайдаджийски), католически епископ на Никопол.“¹²

В тази връзка може да се посочи и том №71 на „Архивите говорят“ – „Ватикански извори за българската история през XVII век“, който е издаден през 2019 г.¹³

В заключение може да се отбележи, че папа Григорий XV, създавайки Конгрегация за разпространение на вярата, формира структура, която организира и ръководи мисиите, а Инголи подготвя събраните документи за бъдещи изследователи и след първите десет години на съществуване на архива, той започва пише първата история на конгрегацията.¹⁴

Въпреки, че историческите извори, които се съхраняват в Историческия архив на „Пропаганда Фиде“ са свързани с дейността на католическите духовници по целия свят, то в тях могат да се намерят много данни не само за политически събития, но и информация за начина на живот на българското население, което позволява да се правят множество изследвания, които се отнасят до различни антропологични аспекти на неговия начин на живот.

¹² Doi. https://www.archives.government.bg/280-%D0%90%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5_%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%D1%82

¹³ Doi. https://www.archives.government.bg/280-%D0%90%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5_%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%D1%82

¹⁴ Frazee, Ch. Op cit. Doi. <https://www.cambridge.org/core/books/abs/catholics-and-sultans/missions-come-under-the-congregation-for-the-propagation-of-the-faith/074E733A2FFE86406646E5AFC5FFD804>

**THE HISTORICAL ARCHIVE OF THE CONGREGATION FOR
THE PROPAGATION OF THE FAITH (PROPAGANDA FIDE) –
FOUNDATION, HISTORICAL DEVELOPMENT AND
DOCUMENTS ON THE BULGARIANS FOR THE PERIOD 17TH-
19TH CENTURIES**

Radoslav Spasov/Antonia Pavlova

Summary

The Propaganda Fide Historical Archives – the Congregation for the Evangelization of the Peoples is one of the Catholic storage for historical sources in Italy, where documents containing information about the Bulgarian lands from XVII to XIX centuries are stored. The article will present the main funds in which documents are stored for the Bulgarians, but without claiming exhaustiveness.

Key-words: The Propaganda Fide Historical Archives, the Congregation for the Evangelization of the Peoples, Propaganda Fide, Bulgarian Revival